

Novák: egy idegen eredetű családnév és a magyar családnévanyag*

1. A név eredete. – A *Novák* név (cseh és szlovák *Novák*, lengyel *Nowak*, szlovén *Novak* stb.) a szláv családnévanyag tipikus képviselője. A leggyakrabban előforduló lengyel és a XIV–XVIII. században is a leggyakoribb szorb, egykor a leggyakoribb csehszlovákiai, ma a leggyakoribb cseh, valamint szlovén családnév, a horvát családnevek közt is a leggyakoribb családnevek egyike (KUNZE 2004: 221; WENZEL 2004: 718; CAFFARELLI 2005: 241, 259; BRENDLER–BRENDLER Hrsg. 2007: 435, 706, 719, 745; továbbá Wikipedia/Surnames; variánsaira és névcsaládjához l. még HANKS–HODGES 1988: 391; vö. Wikipedia/Novak is). A családnév híresebb viselői láthatólag elsősorban közép-európai (főleg szláv nyelvű, illetőleg ezekkel szomszédos, szláv eredetű népességgel is rendelkező) országok, valamint

* Készült a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai kutatási ösztöndíjának támogatásával. Vörös Ferencnek köszönöm a tanulmány kéziratához fűzött kiegészítő (a név szláv etimológiájára, illetve mai elterjedtségére vonatkozó) adatait és megjegyzéseit.

– az egykori kivándorlások révén – az Egyesült Államok lakosai (l. a Wikipedia különböző nyelvű vonatkozó oldalait).

A *Novák* ismeretes keresztnévként is. Az egykor az állami anyakönyvezés bevezetéséhez kapcsolódóan elkészült „Nem-magyar keresztnévek jegyzéke” című hivatalos összeállítás a *Novak*-ot román, magyarul *Novák*-ként anyakönyvezendő névként veszi fel a szerbben használatos férfi keresztnévként, nemzetiségi utónévként nálunk is bejegyeztethető (S. DÁVID 2004: 712). Megjegyezhetjük, hogy a BABÓ SZILÁRD-féle 1948. évi hivatalos névjegyzékben még általában anyakönyvezhető utónévként szerepelt, s bár ez a LADÓ-féle utónévkönyv óta és napjainkban sincs így, egyedi kérvény alapján történt anyakönyvezéséről 1978-ból is van tudomásunk (MÁTRAHÁZI 1981: 43).

A *Novák* név az ószláv eredetű *nov-* 'új' jelentésű tőnek a gyakori *-ák* képzővel ellátott származékából vált családnévvé (vö. KНИЕZSA 1965/2003: 301). A szóban forgó képző elsősorban származási helyre utal, de kapcsolódhat népknevekhez, illetve egyéb funkciókkal is rendelkezik. Itt számba vehető szerepkörében a XIV. század folyamán válik jellemzővé a vele rokon jelentésű *-ský* (*-cký*, más szláv nyelvekben *-ski*, *skij* stb.) képzők mellett. (A képzővel kapcsolatban KНИЕZSA i. h. mellett l. még VÖRÖS 2004: 272–3, 277, 288–9, 298, 390; 2006: 46–9; 2010: 164–5.)

A névadás szemléleti alapját tekintve a *Novák*-ot leginkább az angol *Newman*, német *Neumann*, illetve a magyar *Új* (és *Újjobbágy*) családnévek szláv megfelelőjének tekinthetjük, azaz elsősorban (a szakirodalomban gyakorta kizárólagosan is) a valahová újonnan betelepülő személyek, elsősorban jobbágyok megnevezéseként (l. pl. HANKS–HODGES 1988: 391; KOHLHEIM–KOHLHEIM 2005: 484; MIZSER 2009: 66; CsnE.; vö. még CsnSz. *Új* a.). Tekintve, hogy az új telepesek rendszerint a falu szélére költöztek, a név jelentése a 'falú végén lakó' tartalommal is bővíthetett (MIZSER 2000: 33). A név vonatkozhatott az új földterületet (erdőirtás révén) művelésbe vevő személyre (CAFFARELLI 2005: 259, 41. jegyzet). Utalhatott azonban még az új lábbelit készítő foglalkozására (HANKS–HODGES 1988: 391), vagy akár a keresztény hitre áttért személyre (Wikipedia/Novak) is. Megjegyezhető, hogy míg a név legalapvetőbb szemléleti párhuzamának tekinthető *Neumann* a német családnévállománynak is meglehetősen tipikus, ugyanis 18. leggyakoribb tagja (KOHLHEIM–KOHLHEIM 2005: 51), addig az azonos szemantikájú magyar családnévek lényegesen kevesebb, kétezres nagyságrendű névviselővel részei a mai magyarországi névanyagnak. (Az *új* névelem jóval több magyar családnévben megtalálható ugyan, ezek nagy többsége azonban helységnévi eredetű; l. CsnSz. *Új*- kezdetű címszavak alatt.)

2. Magyarországi gyakorisága. – A *Novák* a német nyelvterületen is nemcsak hogy a leggyakoribb szláv (WENZEL 2004: 718), de Németország leggyakoribb idegen eredetű családnéve is. (*Nowak* – azaz szorb, lengyel, vagy németesedett írásképű cseh vagy szlovák – változata a 161. az írásváltozatok szerinti névgyakorisági listán, az első 200 családnév közt az egyetlen idegen eredetűként; KOHLHEIM–KOHLHEIM 2005: 51–2.) A mai magyar családnévállománynak is a leggyakoribb – a német előfordulási arányokhoz képest sokkal jellemzőbb – idegen nyelvi eredetre visszavezethető eleme. Egyes ennél gyakoribb családnéveink (*Fodor*,

Major) többforrásúak: bár leginkább magyar etimológiájukat tartjuk számon, névgyedeik idegen nyelvi előzményűek is lehetnek (CsnE.).

A *Novák* Magyarországon mintegy 11,5 ezer névviselőt jelent, s a hazai lakosság 1,135%-ét képviseli. Írsváltozataiban egyértelműen a *Novák* dominál (11 478 fő). Egyéb, forrásnyelvi írsformákat részben magyarosodottan őrző változataiban (*Novak*, *Nowak*, *Nowack*, *Nowák*, *Novágh*) mindösszesen is csupán bő öttucatnyi névviselővel rendelkezik (CsnE.). E névhez hozzászámíthatjuk a szlovák anyakönyvezési gyakorlat szerint keletkezett *Novakova*, illetve *Nováková* neveket (összesen 4 névviselővel), bár ezek a lényegesen ritkább *Novakov* névvel is (Magyarországon 19 névviselővel) összekapcsolhatók lehetnek.

Számításaimat itt a 2007. évi népszégy-nyilvántartásra alapozva közlöm. (Névadatainak rendelkezésemre bocsátásáért HAJDÚ MIHÁLYnak tartozom köszönettel. A 10 ezernél gyakoribb előfordulású magyarországi családneveket, névváltozatokra való különösebb tekintet nélkül l. ERDÉSZNÉ szerk. 2007: 14. sz. Függelék is. Az ezer névviselő fölötti gyakoriságú családneveket, névváltozatokat is figyelembe vevően l. viszont CsnE., kül. 529–35.) A teljes névanyagban belül a családnév alapváltozatát, a *Novák*-ot a családnevek külön-külön számba vett alakváltozatainak gyakoriságához mérhetjük, de a sorrendet az együttesen számolt névváltozatok alapján is felállíthatjuk. A kétféle sorrend között – mint alább látható, elsősorban a német eredetű családnevek írsbeli változatossága miatt – jelentősebb eltérések is mutatkoznak. A *Novák* azonban mindkét számítási mód szerint messze a legelső a listán.

1. táblázat

A leggyakoribb idegen eredetű családnevek Magyarországon
(2007. január 1-jei állapot szerint)

A családnév alapváltozata...				...írsváltozatokkal együtt		
A név	idegen eredetű nevek közt	a teljes névanyagban	névviselők száma	az idegen eredetű nevek közt	a teljes névanyagban	névviselők száma
<i>Novák</i>	1.	83.	11 478	1.	84.	11 542
<i>Radics</i>	2.	133.	8 041	4.	137.	8 281
<i>Kollár</i>	3.	137.	7 882	5.	144.	7 943
<i>Schmidt</i>	4.	160.	6 928	3.	132.	8 394
<i>Müller</i>	5.	161.	6 891	6.	155.	7 507
<i>Mayer</i>	6.	212.	5 103	2.	130.	8 549
<i>Bencsik</i>	7.	217.	4 987	7.	207.	5 798
<i>Hornják</i>	8.	234.	4 774	8.	257.	4 809
<i>Petrovics</i>	9.	258.	4 456	9.	266.	4 683
<i>Wágner</i>	?	1349.	2 591	10.	276.	4 495

A *Novák* családnév gyakoriságát, más szempontból, annak fényében is mérleghetjük, hogy a *Novák* tágabb névcsaládjába tartozó *Novotny* (Csehországban pl. a

3. leggyakoribb családnév) Magyarországon meglehetősen (írásváltozataival együtt kb. 650), a *Novaković* pedig (Horvátországban pl. a leggyakoribb 50 közé tartozó családnév) kifejezetten ritka névnek (háromféle írásváltozatban mindössze 20 névviseelővel) számít (l. még CAFFARELLI 2005: 241, 259). A német *Neumann* egyébként szintén nagyságrendekkel ritkább, írásváltozataival is összesen kb. 750 névviseelőt számlál csak nálunk.

3. Területi elterjedtsége. – A név területi eloszlása, illetve gyakorisága ugyancsak tanulságos képet mutat. Ennek értékei jobb híján az országos online telefonkönyv (OnTelK.) alapján hozzávetőlegesen becsülhetők meg, a népesség közel 20%-át reprezentálva. Ennél az – általam korábban elvégzett, itt azonban már mellőzött – felmérésnél pontosabb, mégpedig teljesen egzakt eredményeket szolgáltathat azonban egy, az országos népesség-nyilvántartási adatbázis lakóhelyi adatokat is tartalmazó változata alapján készült összegzés. Ennek adatait VÖRÖS FERENC készülő családnév-atlaszának előmunkálataiból merítem, melyek során történetesen a *Novák* családnév magyarországi elterjedésének vizsgálatára is sor került (ennek közreadott formáját, a megyék szerinti eloszlás teljes adatsorával l. VÖRÖS 2010: 165. A szükséges adatok rendelkezésemre bocsátását köszönöm a szerzőnek.)

2. táblázat

A *Novák* családnév változataival együtt számított előfordulási gyakorisága a magyarországi megyék és megyei jogú városok esetében (2009. január 1-jei állapot szerint, az adott közigazgatási egység teljes lakosságához viszonyítva, a laccím nélküli névviseelők figyelmen kívül hagyásával)

	Megyék és főváros	%o
1.	Zala	2,26
2.	Borsod-Abaúj-Zemplén	2,08
3.	Vas	1,81
4.	Somogy	1,28
5.	Veszprém	1,25
6.	Győr-Sopron-Moson	1,23
7.	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1,19
8.	Budapest	1,19
	...	
18.	Jász-Nagykun-Szolnok	0,74
19.	Csongrád	0,61
20.	Hajdú-Bihar	0,59

	Megyei jogú városok	%o
1.	Békéscsaba	2,35
2–3.	Zalaegerszeg Nagykanizsa	2,31
4.	Szombathely	1,98
5.	Miskolc	1,94
6.	Veszprém	1,52
7.	Érd	1,39
8.	Nyíregyháza	1,26
	...	
22.	Hódmezővásárhely	0,59
23.	Debrecen	0,56
24.	Kecskemét	0,43

Megállapítható, hogy a név (és változatainak) előfordulása a Nyugat-Dunántúlon és Északkelet-Magyarországon a legsűrűbb, elsősorban Zala (2,26%), majd Borsod-Abaúj-Zemplén és Vas megye területén. Ezek az adatok a magyarországi szláv eredetű népesség megoszlásával, illetve az egykori népmozgalmakkal állnak összefüggésben. A Zala megyei szláv (horvát) eredetű népesség névanyagának

kimagasló részvételi aránya például történetileg és napjainkból is jól adatható (l. HAJDÚ 2003: 787–8), a *Novák* név Göcsej és Hetés területén pedig ugyan nem a leggyakoribb szláv eredetű családnév, de gyakoribb az országos átlagnál: 66–67. a terület névgyakorisági listáján (ÖRDÖG 1973: 27). A legalacsonyabb előfordulási számokat az alföldi megyék adják. A legsűrűbb és legritkább eloszlás között csaknem négyszeres az aránybeli különbség, míg az átlagos előfordulás – azaz a szóban forgó névviselőknél a teljes lakosságon belüli aránya – 1,12‰.

Ha a megyei jogú városokat nézzük, a sorrend és az arányok némileg változnak. A legfrekvenciáltabb közülük a hazai szlovákság központjaként ismert Békéscsaba (2,35‰), míg Békés megye egésze legfeljebb csupán átlagosnak számító névgyakorisággal (0,97‰) rendelkezik. Békéscsabához hasonló gyakorisággal bír ugyanakkor Zala megye két megyei jogú városa, Zalaegerszeg és Nagykanizsa is, de saját megyéjükkel megegyező arányt képviselve. Ezeket a városokat az általában nagyobb névsűrűséget képviselő megyék megyei jogú városai követik. A tirpák, azaz szlovák lakosság által is lakott Nyíregyháza névviselőinek aránya szintén kevéssel haladja meg megyéje átlagos névgyakoriságát. A legkevésbé frekvenciáltak pedig a magyar alföld híres városai.

A fentebbi adatokból több, egyébként nem meglepő megállapítás is igazolható. Egyes településeken a *Novák* nevek aránya lényegesen eltérhet a nagyobb – s így nagyobb kiegyenlítődést mutató megyényi, s főleg teljes országnyi – területen becsülhető arányoktól. Ez általánosságban, de egy-egy település szűkebb környezetére is igaz lehet. Ezt mutatja itt elsősorban Békéscsaba kimagasló képviselője, de jelzik azok a nem csekély különbségek is, melyek a (korunkban már) egyazon megye két fontos városa között is fennállhatnak, mint Győr és Sopron esetében (1,10‰, ill. 0,78‰). Hasonlóképp tanulságos, ha az ország három legnagyobb városának arányait nézzük: Miskolc (1,94‰), Budapest (1,19‰), Debrecen (0,56‰); ezek nagyjából korrelálnak is a tárgyalt családnév megyék szerint területi gyakoriságával (a főváros esetében viszont Pest megye 0,84‰-es adatánál nagyságrenddel magasabb).

4. Történeti adatok, származtatási lehetőségek. – A történeti Magyarországon számos *Novák* nevű település létezett, többük neve kisebb változásokkal máig megőrződött. Középkori előfordulásaik területileg is jellemzők: Győr és Moson megye határára; Nyitra és Nógrád, Gömör, illetve Hont; továbbá Arad, Temes, Krassó és Valkó vármegyék – szláv lakosságot valószínűsítő – területére (Gy., Cs.). Legkorábbi adataik (*Nouak*) a XII. századból valók (1113, Nyitra vm.; [1177], Arad vm.; Gy. 4: 427, 1: 182). A helynevek etimológiája kézenfekvőnek tűnik: 'újak, új telepések' (FNESz. *Mátranovák* a.), ahogyan az a névpárként értelmezhető *Aggtelek*: *Novák* helységnevek esetében ('ó faluhely': 'új telepés') szembevetendő is lehet (Gömör m.; Gy. 2: 530, vö. FNESz. *Aggtelek* a.). KISS LAJOS is felhívja azonban a figyelmet arra, hogy a helységnevet nemcsak hasonló szláv helynevekkel, de szláv személynévi adatokkal is egybevetendő (FNESz. *Mátranovák* a.). Másképp fogalmazva: nemcsak közsői eredetű szláv, de pusztán személynéven alapuló, azaz magyar helynévadás eredménye is lehet. (Személynévi háttérre más módon látszik utalni a *Novákfalva* név, ezt azonban a szakirodalom inkább az utótaggal másodla-

gosan kiegészült nevek közt tartja számon, az adatolás alapján valószínűsíthető módon: 1370: *villa Nouak*, 1433: *Nowakfalwa*; (vö. FNESz.)

A vonatkozó személynevet Árpád-kori névanyagunk bőséges adattárában (ÁSznt.) azonban nem találjuk meg, csak a XIV. századtól vannak rá adataink. Nagy Lajos egyik udvari vitéze (*Nouak*, *Nowak*) ezt a nevet viselte; esetében horvát hátteret, származást azonosíthatunk (1352-ben Horvátországban kap birtokot, 1368-ban glagolita horvát misekönyvet ír, itt feljegyzett elmélkedései a legrégebb horvát verseknek számíthatók; l. HADROVICS 1960: 292, az adatot SLÍZ MARIANNak köszönöm). A XIV. század végéről nemcsak az apára utaló *filius*-os, de *dictus*-os névként is adatható: 1389: *Mykuch dictus Nouak*; *Isak Nouak dictus* (egyaránt Lendva környéke, Zala m.; ZsO. 1: 115). Az adatsor a későbbiekben latin kiegészítők nélkül is folytatható: 1450, Nagymihály (Zemplén m., ma Szlovákia, a kései ómagyar korban is feltehetőleg a magyar–szlovák nyelvhatáron túl; vö. N. FODOR 2008. 1: 190, 192): *Stephani [No]wak* és *Johannis nowak* (N. FODOR 2008. 2: 96); 1514, uinnen: *Clemens Nowak* (GULYÁS 2007: 181); 1525, Nagybicse (Trencsén m.): *Nowak Márton* (Cs.). Előbbiek lehetnek még csak egyedi megkülönböztető nevek, de már öröklődők is; utóbbiak már minden valószínűség szerint családnevek (a nagymihályi példák egy család egymást követő generációit is jelölhetik). Az említett személynevek viselői jobbágyok, illetve mezővárosi polgárok. Nemes inkább csak később és mutatóba fordul elő a név viselői között (nemesítések: 1677, 1790; NAGY 1857–68. 8: 168–9). A forrásokból a névvisezők nyelvére, etnikumára vonatkozó biztos megállapításokat ugyanakkor nem tehetünk, a tárgyalt családnévi adatok az említett helyeken magyar és szláv eredetű nevek társaságában fordulnak elő.

A *Novák* családnév eszerint a XIV–XV. századtól használatban lehetett Magyarországon. Későbbi tömeges elterjedését azonban elsődlegesen – a név nyelvi háttere és részen jelentése alapján sejtethetően – a török kiűzése utáni telepítések, népességmozgalmak okozhatták. A családnévet eleve hozhatták magukkal, de kaphatták valamely új lakóhelyükön is, előbb esetleg ragadványként, mely később öröklődővé, családnévvé is válhatott. A név mindenestre szláv névadásra, névadó közösségre utal. (A név történetére vonatkozó visszakövetkeztetésekhez ugyan csak részlegesen, de hasznos támpontokat nyújthat majd a magyarországi szlovákság tervbe vett családnévátlasza.) Míg azonban a német családnévanyagban a cseh (*Novak*, németesítve *Nowak* formában is), de még inkább a szorb, illetve a lengyel (*Nowak*, németesedett írásformában *Nowack*, *Nowag* is) eredetet veheti számba a szakirodalom (WENZEL 2004: 718; KOHLHEIM–KOHLHEIM 2005: 484), Magyarországon a név más szláv nyelvi forrásainak is jelentősnek kell lenniük.

A *Novák* kapcsán megemlíthetjük a vele valamiképpen összefüggésben álló, de magyar képzésmódú *Nováki* (*Nováky*) családnéveket is. Ezek első, magyar nyelvű adatát a XV. sz. végéről idézhetjük: 1489: *Dominico Nowakj* (CsnSz.). A név előzményeit ugyan korábbi, latinos megkülönböztető névformák mögött is feltételezhetjük, rögzült névformának azonban azokat a nemesi nevek esetében sem tekinthetjük (erre vö. Gy. 2: 530 is). Keletkezésének magyarázatát leginkább a birtok, lakó- vagy származási helyre utalásban (CsnSz.) lelhetjük fel, de a felmenő megnevezéséből való származást (l. a korábban elmondottakat) sem zárhatjuk ki teljesen. (Az *-i* végződés a két esetben eltérő funkciójú, s bár nem szükséges, de egyaránt le-

hetséges elemként járulhat a családnév alapját képező tulajdonnevekhez.) A *Nováki* a mai magyarországi családnévanyagban (írásváltozataival együtt) a *Novák* családnéveknél jóval ritkább, kb. háromezres névviselőt számlál. A nagy aránybeli különbséget a *Novák* családnévek bőséges szláv forrásai és frekvenciátalabb motivációi táplálják.

Az eddigiekben hivatkozott történeti helynévi és személynévi adatok alapján a *Novák* családnév lehetséges etimológiáinak köre is bővíthető. Bár a vonatkozó családnéveket elsősorban természetesen szláv eredetű nevekként kell számon tartanunk, a helynévi adatok alapján emellett a pusztai (képző nélküli) helynévi, a személynévi adatok alapján pedig még a felmenő (ugyancsak képzők nélküli) egyéni vagy ragadványnevből való, és pedig magyar származtatást sem lehetne kizárni. A *Nováki* családnévek alapján pedig egy másodlagos keletkezési mód is lehetséges, ti. némely *Nováki* családnév *-i*-jének elmaradásával való létrejötté, melynek esélyét a *Novák* jóval gyakoribb volta, azaz mintaadó szerepe is növelhette. Természetesen a legnyilvánvalóbb a *Novák* családnévek szláv eredeztetése (többféle lehetséges motivációval), de a magyar családnévrendszer keletkezési és változási típusainak ismeretében az említett magyar nyelvi keletkezésmódok sem zárhatók ki teljességgel. Igaz, utóbbiak előfordulási valószínűsége a szláv nyelvi keletkezésekhez képest kétségkívül igen csekély, és egy-egy név esetén feltehető érvényességüket szerencsés esetben is legfeljebb megfelelő családtörténeti adatolással lehetne igazolni.

5. A családnév-változtatások történetében. – Mint tudjuk, az idegen eredetű, hangzású családnévek jelentős része kisebb-nagyobb spontán módosulásokon keresztül, a XIX–XX. század folyamán pedig nem kis mértékben tudatos és hivatalos névváltoztatások révén átalakult, megváltozott, ilyen módon igazodva a többségi, illetve domináns, elsősorban tehát a magyar névrendszerhez. Emellett persze az eredeti nevek más irányú változására is nyílt lehetőség, így például a román lakosságú falvak ortodox anyakönyveiben, hasonló módosulások mellett a *Novac* név a legegyszerűbb módon *Novacu*-ra is változhatott (BERECZ 2009: 264).

Sok idegen eredetű nevet érintett az általánosan névmagyarosításként ismert folyamat, de tömegessé válásának első korszakában, az ún. hosszú XIX. század folyamán (az első világháborúval záruló korszakban) a *Novák* nevet csak ritkán magyarosították. Egy ebből az időszakból rendelkezésre álló (évszámok nélküli és nem teljes, ám igen bőséges mintavételből származó) közel 33 ezres névadatbázis anyagában mindössze 15 adatunk van a *Novák* megváltoztatására. (Az adatbázis rendelkezésemre bocsátását KARÁDY VIKTORNAK köszönöm.) A dualizmus első felére vonatkozólag, a XIX. századi névváltoztatások 1893-ig elvben teljesnek számítók (nagyágrendileg 15 ezres) adattárában (SZENTIVÁNYI 1895) még kevésbé találjuk nyomát ilyen névváltoztatásoknak. Igaz, e kötet anyagát az új nevek betűrendjében kereshetjük csak, pontos adatokkal ezért itt nem szolgálhatok. A legjellemzőbb névmagyarosítási eljárások – kezdőbetű, illetve jelentés – szerint keresve azonban csupán egyetlen, *Novák* > *Új* névváltoztatást találunk benne. Ráadásul ez is kivételes eset: a Kislőd csaknem minden idegen eredetű családnévre kiterjedt 1868. évi, a falu papja által szorgalmazott, azaz nem tisztán egyéni elhatározás alapján történt névváltoztatás volt (bővebben I. SZILÁGYI-KÓSA 2009). Egyedi adatok ugyan

későbből is akadnak a *Novák* nevűek névváltoztatására, a módszeres adatfeltárások hiányában azonban ezekről részletesebben nem nyilatkozhatunk.

Az mindenesetre egyértelmű, hogy az idegen eredetű családnevek hosszú sora előzi meg gyakoriságban a *Novák*-ot a névmagyarosítások során, csupán a nem zsidó névváltoztatók között vizsgálódva is. Utóbbi szempontot azért érdemes kiemelni, mert a fentebb hivatkozott esetek kizárólag nem zsidó névmagyarosítókat jelentettek – miközben a családnév-változtatás hosszú időn át (ekkoriban is) jellemzőbben a zsidókat érintő folyamat volt. Számos családnévet nem zsidók és zsidók egyaránt nagy számban viseltek (így pl. a *Neumann* nevűek a fentebb említett számítógépes adatbázisban 14 keresztyény, de 95 zsidó névmagyarosítót jelentettek). A *Novák* nevűeket azonban, érthetően, inkább az utóbbiak körén kívül kell keresniük. Egy névmagyarosításokhoz tanácsadóként szolgáló, az 1930-as években megjelent kiadvány egyik kérvénymintájában megváltoztató, „idegen hangzású családnév”-ként természetesen tűnik fel ez a gyakori idegen eredetű név is (az „idegen hangzású” a közhasználatban ’idegen eredetű, ill. jellegű’-ként értendő; VERBÉNYI é. n. 48–9). Tényleges megváltoztatásaikról azonban, sajnos, ebből az időszakból sincsenek részletes adataink.

A szóban forgó családnévet érintő névváltoztatások technikai a rendelkezésünkre álló dualizmus kori esetek alapján a szokásosak. A *Novák* nevűek egy része jellemző módon a kezdőbetű megtartásával (*Nádasi, Nádor, Nemes, Német*), kisebb része a (csekély szláv nyelvismerettel is) felismerhető közszei jelentés alapján (*Ujházi, Ujlaki*), talán származásbeli háttér szerint (*Horvát*), netán más reális motiváció vagy csupán névízlése szerint (*Honfi, Hunyadi, Margittai*) választott új, magyar (jellegű) családnévet magának.

A dualizmus első felének névváltoztatásai közt, a névmagyarosító mozgalom kiteljesedése előtti időszakból ugyanakkor a *Novák*-ra változtatás eseteivel is találkozunk. 1873-ban *Savanyó Márton*, 1880-ban *Heiter János* változtatja nevét *Novák*-ra (SZENTIVÁNYI 1895). Későbbi hasonló adatok, negatív adatok sem állnak rendelkezésemre, a típus elapadása azonban enélkül is feltételezhető. Tudjuk ugyanis, hogy a családnév-változtatások megszorodásával, lényegében tehát a névmagyarosítás kiterjedésével párhuzamosan az ügyintézési gyakorlat is egyre inkább csak a magyar, illetve magyaros családnévek felvételét engedélyezte (FARKAS 2002: 160). A két idézett eset háttéréről nem tudunk többet. Jelezhetik azt is, hogy a két név mennyire beilleszkedett a magyar családnevek közé (vö. CsnE. *Novák*, ill. I. még később.) A névválasztást azonban magánéleti tényezők (hozzátartozók körében lévő családnév) is könnyen magyarázhatják, hasonlóan például egy jelenkori kárpátaljai esethez, melyben egy férfi a felesége *Novák* családnévet kérvényezte és vette fel (az adatot KOVÁCS ANDRÁSNAK köszönöm).

6. A *Novák* mint magyar családnév. – A dualizmus kori névmagyarosítási konjunktúra idején többen helytelenítették, hogy ilyen jellegű nevek a felvett névanyagban is megjelenhetnek. Egy *Kollár*-ra történt névváltoztatás kapcsán írja egyikük: „oda jutottunk, hogy lehet nálunk idegen nevet tóra magyarosítani. Már most, ha a praecedent követni akarjuk, magyar nevek gyanánt föl lesznek vehetők például a következők: *Novák, Koleszár, Barandik, Havranek, Vokurka,*

Szikora, Mallár, Bistyák sat.” (SZIGETVÁRI 1894: 500; közülük jellemzően csak a *Novák*-ot tudjuk adatolni is a korabeli névváltoztatások közül; vö. SZENTIVÁNYI 1895). SZARVAS GÁBOR azt írja, hogy az ilyen idegen családnevek, akkor is, „ha *i-t* függesztünk hozzájuk: *Zimai, Kafka, Nováki* nagyon is magukon viselik az idegen-ség bélyegét: *Zima, Kafka, Novák*” (SZARVAS 1881: 3). Az ő példáit sem találjuk a korabeli névváltoztatási anyagban, legfeljebb csak egy 1876. évi *Weinhardt* > *Nováki* névváltoztatást (SZENTIVÁNYI 1895), melynek konkrét háttéréről nincsenek további információink. A kérdéskörhöz egyébként sokkal markánsabb korabeli vélemény is csatlakoztatható lenne: idegen eredetű hazai helynévből sem lesz magyar név, így tehát a *Fraknoi* nevet „igazi magyar névnek, bár magyarosított, sose fogadhatjuk el, se az elejét, se a végét” (SZIGETVÁRI 1894: 501). A *Novák* családnév magyarosítása azonban, bár gyakori és idegen eredetű családnévről van szó, nem volt jellemző a magyarországi névváltoztatások történetében.

A „Mi a magyar családnév?” kérdésre egykor választ kereső LADÓ JÁNOS (1981) a magyar családnév kutatásban elsősorban jellemző, szigorúan az etimológiai és névtörténeti kritériumok alapján álló szempontokhoz képest (vö. pl. CsnSz. is) a magyar névrendszerhez formájában is igazodó nevek irányába tágitotta az értelmezést. Ebben olyan álláspontot fogalmazott meg, amely a névváltoztatások hivatalos szabályozásában már korábban és szükségszerűen testet öltött szempontrendszerhez is jól illeszkedett (vö. FARKAS 2002); már csak az itt ismertetett terv, a névváltoztatási kérvények elbírálásában segédkönyvként is használható családnévszótár felvázolt koncepciója alapján. Problémafelvető rövid írásában az itt tárgyalt nevek nem szerepelnek, de LADÓ gondolatmenete szerint a *Nováki* ide lenne sorolható, a *Novák* már inkább kívül maradna a magyar családnévanyag fogalmán. Legújabb, HAJDÚ MIHÁLY által írt családnévtárunk felfogása szerint azonban utóbbi név is – a magyar anyanyelvűek, valamint minden magyar állampolgár családnevei közt – a magyar családnévanyag részeként értelmezendő; a szerző által korábban nevesített példaként is: „Mindenképpen családnévkincsünk része például *Aba Novák* Vilmos festő mindkét családnévi eleme, akár törökből magyarázzuk az első elemét, akár pedig minden bizonnyal szláv eredetű a második (HAJDÚ 2008: 171).

A kérdéskör messzebből szemlélve nem tűnik ilyen problematikusnak. László Miklós „Illatszertár” című, még itthon színre vitt darabjának (1936) főszereplői magyar családneveket viselnek – az Ernst Lubitsch által megfilmesített változatban (*The Shop Around the Corner*, 1940) már *Novak, Kralik* nevéek (IMDb.). Utóbbiak, Amerikából nézve, teljesen megfelelő budapesti neveknek minősülhetnek. Ugyanezt még inkább kifejezi azonban egy már századvégi amerikai játékfilm (*Three to Tango*, 1990), melyben a következő párbeszéd hangzik el: – „Novák, ez magyar név, ugye?” És a válasz: – „Igen” (Hármasban szép az élet. Tv2, 2003. máj. 18.). A név etimológiáját tekintve nem, szociológiáját tekintve azonban akár el is fogadhatjuk ezt a feleletet is.

7. Gyakoriságának magyarázatai. – Azt a helyzetet, mely szerint a *Novák* a mai magyarországi családnévanyag leggyakoribb idegen eredetű családneve, több lehetséges tényező együttes hatásával magyarázhatjuk.

A *Novák* a magyarral többszörösen érintkező különböző szláv nyelveknek nemcsak jellemző eleme, de kiemelkedően gyakori családneve is. A vonatkozó szláv nevek a középkortól kimutathatók Magyarországon is, számuk pedig a későbbi népeességmozgásokkal, betelepülésekkel lényegesen gyakoribbá válhatott, etnikai hátterük mellett azzal is magyarázhatóan, hogy a név közszoí jelentése (‘új’) éppen a migrációval összefüggő jellemző névadási motivációt kínálhatott. A név gyakoriságát a közvetlen szláv eredet mellett feltehető egyéb, magyar nyelvi származtatások érdemben nyilvánvalóan nem befolyásolhatták.

A spontán magyarosodás, majd a családnév-változtatások folyamata általában az idegen eredetű családnevek számát jelentős mértékben csökkentette, különösen a központi, a (későbbi) trianoni országterületen, ám korántsem egyenletes módon. Ez a hatás – különböző népiség- és társadalomtörténeti, illetve politika- és mentalitás-történeti tényezőkkel, általában pedig az asszimilációs vonzással vagy nyomással összefüggésben – elsődlegesen a német nyelvű neveket érte (l. FARKAS–MAITZ 2009), egyes, különösen zsidós neveket szinte teljesen el is tüntetett a névanyagból (vö. FARKAS 2009a: 41), ám a magyarországi szláv hátterű – azaz a vonatkozó családnevet elsősorban hordozó – kisebbségeket általában kevésbé érintette (a nemzetiségi részvételek különbségeiről általában l. KARÁDY–KOZMA 2002).

A *Novák* név ugyanakkor meglehetősen jól belesimul a magyar családnév-anyagba, ahogyan azt a nevek magyaros jellegét befolyásoló, nem kis részben kizáró kritériumként megközelíthető szempontok (l. LADÓ 1981) szerint megállapíthatjuk. Írásképe és hangalakja nem idegenszerű (jellegzetesen idegen betűt, betűcsoportot, mássalhangzó-torlódást nem tartalmaz, tiszta hangrendű). Alaktani szempontból az *-ák* lehet felismerhetően szláv, de idegenszerűsége egyes más végződésekhez képest (vö. az ugyancsak szláv *-ics* típusával; FARKAS 2009b) kevésbé erőteljes. A magyarban se alaktani, se jelentéstani szempontból nem átlátszó, de ez a magyaros jellegnek nem feltétlenül akadálya (vö. LADÓ 1981: 53 is). Amellett, hogy a névnek kimagaslóan erős etnikai szimbolikája, kiejtési és egyéb használati nehézségei nincsenek, olyan sajátos, negatív konnotációkkal sem rendelkezik, melyek kifejezetten indokolnák annak megváltoztatását. Gyakorisága ugyancsak a név „elfogadottsága”, ilyen értelemben tehát „magyarossága” mellett ható tényező lehetett. A domináns magyar nyelvi eredetű magyarországi névanyagba való könnyed betagozódását mutatja az is, hogy hangalakja, illetve írásbeli változatai lényegében nincsenek; hazai írásmódja gyakorlatilag a *Novák* formában egységesült.

A fentebbi, nyelvi és nyelven kívüli okok miatt a *Novák* családnév változási érzékenysége számos más idegen eredetű családnévhez képest alacsonyabb lehetett. Amellett tehát, hogy egyébként is igen gyakori családnév volt, relatív gyakoriságát más versenytársai nagyobb fokú magyarosodása, megváltozása is növelhette. (Vö. pl. a német nyelvterületen leggyakoribb családnevek hazai képviselőivel.)

A teljesség kedvéért megemlíthető az a tényező is, hogy a külföldi, elsősorban a harmadik világból érkező – és egyes kimagasló gyakoriságú családneveiket magukkal hozó – bevándorlók száma Magyarországon nem olyan mértékű, hogy a családnév-gyakoriság szempontjából jelentős változásokat eredményezzen. Összehasonlításképpen: Nagy-Britanniában a leggyakoribb 50, sőt 25 családnév közt napjainkban már a *Patel* is megtalálható (l. TUCKER 2008: 28; CAFFARELLI 2005: 240).

A nemzeti családnévanyagon belül hasonló jelenség Európában ugyan nem szokásos (vö. CAFFARELLI 2005: 239–41 is), ám Észak-Amerikában már jellemzőnek számít: az Egyesült Államok tíz leggyakoribb családneve közt két spanyol eredetűt is találunk, Kanadában pedig a telefonkönyv szerinti gyakorisági lista első helyezettje a *Lee* (angol *Lee*, ill. kínai *Li*) név (l. Wikipedia/Surnames).

8. A magyarországi családnévállomány összetételéről. – A magyarországi családnévanyag idegen eredetű részlegéről pontos felmérések nem állnak rendelkezésünkre. Arányuk az újkorban mindenestre növekszik, melyet a XX. századra 30–40% körülire szokás becsülni (FARKAS 2009a: 33–4). Bár a névféleségek nagy száma és egyes nevek meglehetősen megterheltsége révén az idegen származású nevek aránya jelentős, közülük a leggyakoribbak is a magyar eredetű családnevek mellé számottevő lemaradással csatlakozhatnak csak. Családnévanyagunk legtöbb névviselőt jelentő egyedeit a legjellemzőbb motivációs, illetve jelentéstani típusokba sorolható, természetes keletkezésű magyar eredetű nevek szolgáltatják (európai párhuzamaikra l. CAFFARELLI 2005). A kifejezetten mesterséges alkotású, névváltoztatások révén keletkezett családnevek pedig mindkét típushoz képest jóval kisebb megterheltségű neveket jelentenek: leggyakoribb képviselőjük, a *Kárpáti* (változataival együtt) csupán mintegy 4 ezer névviselővel van jelen mai családnévállományunkban; igaz, a hasonló gyakoriságú történeti magyar családnevek jelentős részénél jóval (el)ismertebb magyar családnévnek számíthat (vö. FARKAS 2007). A magyar családnévállomány szerkezetét ugyan nem lehet csupán a leggyakoribb elemei alapján kellőképpen megítélni, ám a maguk keretei között ezek is tanulságos képet nyújthatnak az adott névanyag jellemzőiről.

Egy korábbi tanulmányban igyekeztem bemutatni, hogy a magyar családnévanyagnak két nagy típusa van: a természetes keletkezésű és az ennél jóval kisebb méretű, de tőle számos szempontból eltérő, mesterségesen (névváltoztatással) megalkotott, új névtípusokat is jelentő nevek állománya (FARKAS 2003). Ez a megállapítás az etimológiai szempontból magyarnak számítható családnevek vonatkozásában elégségesnek tűnhet, de a magyarországi családnévállomány egészének szempontjából mindenképp kiegészítésre szorul. Az idegen nyelvi eredetű családnevek történetét, változásaik hátterét (l. FARKAS 2009a is), részvételét a magyarországi – és ilyen értelemben ugyancsak magyar – családnévállomány összetételében (vö. CsnE.) mindenképp nagyobb figyelemre érdemes méltatnunk.

Kulcsszók: *Novák*, idegen eredetű családnevek, névváltoztatás, névmagyarosítás, névgyakoriság.

A hivatkozott irodalom

- BERECZ ÁGOSTON 2009. A családnév románsága a dualizmus kori erdélyi, illetve magyarországi román nemzeti elit önképében. In: FARKAS–KOZMA szerk. 2009: 263–72.
- BRENDLER, ANDREA – BRENDLER, SILVIO Hrsg. 2007. Europäische Personennamensysteme. Ein Handbuch von Abasisch bis Zentralladeinisch. Baar Verlag, Hamburg.

- CAFFARELLI, ENZO 2005. Cognomi in Italia e in Europa: àmbiti lessicali come fonti onimiche. In: DUNJA BROZOVIĆ-RONČEVIĆ – ENZO CAFFARELLI eds., Denominando il mondo. Dal nome comune al nome proprio / Naming the world. From common nouns to proper names. Quaderni Internazionali di RION 1. Società Editrice Romana, Roma. 227–66.
- S. DÁVID EMESE szerk. 2004. Nemzeti és etnikai kisebbségek utónévkönyve. Aranyhal Könyvkiadó, Bp.
- ERDÉSZ TIBORNÉ szerk. 2007. Népeségnyilvántartási füzetek. A személyiadat- és lakcímnyilvántartás, okmánykiadás összesített adatai 2007. január 1-jén. Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala, Bp. [Http://www.nyilvantarto.hu/kekhh/kozoz/index.php?k=statisztikai_adatok_kiadvanyok_nepessegfuz_hu_2008](http://www.nyilvantarto.hu/kekhh/kozoz/index.php?k=statisztikai_adatok_kiadvanyok_nepessegfuz_hu_2008).
- FARKAS TAMÁS 2002. Nyelvművelés és családnév-változtatás. In: BALÁZS GÉZA – A. JÁSZÓ ANNA – KOLTÓI ÁDÁM szerk., Éltető anyanyelvünk. Mai nyelvművelésünk elmélete és gyakorlata. Tinta Könyvkiadó, Bp. 159–63.
- FARKAS TAMÁS 2003. A magyar családnévanyag két nagy típusáról. Magyar Nyelv 144–63.
- FARKAS TAMÁS 2007. *Kárpáti, Kárpáthy* és a *Kárpáti*-k. Egy újkeletű magyar családnév művelődéstörténete. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ szerk., Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói. Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, Debrecen–Budapest. 147–64.
- FARKAS TAMÁS 2009a. Családnévrendszer, névhasználat, névváltozás nyelvi-kulturális kontaktushelyzetben. Névtani Értesítő 31: 27–46.
- FARKAS TAMÁS 2009b. „Nem magyar az, aki ics-vics...”. Létünk 39/2: 41–9.
- FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk. 2009. A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban. Gondolat Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp.
- FARKAS TAMÁS – MAITZ PÉTER 2009. Nyelvi nacionalizmus és német családnevek a 19. századi Magyarországon. Századok 143: 565–92.
- N. FODOR JÁNOS 2008. Északkelet-Magyarország személyneveinek komplex nyelvi elemzése (1401–1526). PhD értekezés. ELTE BTK, Bp. Kézirat.
- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2007. Mezővárosi személynevek a középkori Északkelet-Magyarországról. Magyar Nyelvjárások 45: 151–87.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1960. A délszláv Nagy Sándor-regény és középkori irodalmunk. MTA I. Osztály Közleményei 16: 235–93.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. Általános és magyar névtan. Osiris Kiadó, Bp.
- HAJDÚ MIHÁLY 2008. Beszámoló a készülő „Mai családneveink lexikona” munkálatairól. Névtani Értesítő 30: 167–84.
- HANKS, PATRICK – HODGES, FLAVIA 1988. A Dictionary of Surnames. Oxford University Press, Oxford–New York.
- IMDb. = International Movie Database. [Http://imdb.com](http://imdb.com).
- KNIEZSA ISTVÁN 1965/2003. A magyar és szlovák családnevek rendszere. In: Uő, Helynév- és családnév-vizsgálatok. Lucidus Kiadó, Bp. 255–349.
- KARÁDY VIKTOR – KOZMA ISTVÁN 2002. Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig. Osiris Kiadó, Bp.
- KOHLHEIM, ROSA – KOHLHEIM, VOLKER 2005. Duden Familiennamen. Herkunft und Bedeutung. Dudenverlag, Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich.

- KUNZE, KONRAD 2004. dtv-Atlas Namenkunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet. 5. Auflage. Deutscher Taschenbuch Verlag, München.
- LADÓ JÁNOS 1981. Mi a magyar családnév? In: HAJDÚ MIHÁLY – RÁCZ ENDRE szerk., Név és társadalom. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 160. Bp. 51–3.
- MÁTRAHÁZI ZSUZSANNA 1981. Napjaink különleges keresztnévdívatja. Magyar Névtani Dolgozatok 15. ELTE, Bp.
- MIZSER LAJOS 2000. Tírpák vezetékevek. Stádium Kiadó, Nyíregyháza.
- MIZSER LAJOS 2009. A munkácsi várhoz tartozó falvak hely- és személynevei 1570-ben. Névtani Értesítő 31: 63–7.
- NAGY IVÁN 1857–68. Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Ráth Mór kiadása, Pest.
- OnTelK. = Online Telefonkönyv. [Http://www.telefonkonyv.hu](http://www.telefonkonyv.hu).
- ÖRDÖG FERENC 1973. Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Akadémiai Kiadó, Bp.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1989. Név kutatás és névkultúra. In: BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk., Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. magyar névtudományi konferencia előadásai. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 183. Budapest. 13–8.
- SZARVAS GÁBOR 1881. A névmagyarosítás kérdése. Magyar Nyelvőr 1–5.
- [SZENTIVÁNYI ZOLTÁN] 1895. Századunk névváltoztatásai. Helytartósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800–1893. Hornyánszky Viktor kiadása, Bp.
- SZIGETVÁRI IVÁN 1891. A névmagyarosítás. Magyar Nyelvőr 497–501.
- SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ 2009. Egy tömeges névváltoztatás története és tanulságai: Kislőd, 1868. In: FARKAS-KOZMA szerk. 2009: 223–33.
- TUCKER, D. K. 2008. Reaney & Wilson Redux: An Analysis and Comparison tith Major English Surname Data Sets. Nomina 31: 5–44.
- VERBÉNYI ERNŐ é. n. A névmagyarosítás kézikönyve. A névváltoztatásról szóló szabályok és legújabb tudnivalók. 2., javított kiadás. Kókai Lajos kiadása, Bp.
- VÖRÖS FERENC 2004. Családnév kutatások Szlovákiában. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- VÖRÖS FERENC 2006. Gondolatok a magyar és a szlovák családnévek összevetéséhez. Névtani Értesítő 28: 45–54.
- VÖRÖS FERENC 2010. Mutatvány a mai magyar családnév atlasz előmunkálataiból. [Első közlemény.] Magyar Nyelv 156–69.
- WENZEL, WALTER 2004. Familiennamen. In: A. BRENDLER – S. BRENDLER Hrsg. 2004: 705–42. Wikipedia/Surnames = http://en.wikipedia.org/wiki/Lists_of_most_common_surnames. Wikipedia/Novak = [Http://en.wikipedia.org/wiki/novak](http://en.wikipedia.org/wiki/novak).

FARKAS TAMÁS

The borrowed family name *Novák* and the Hungarian stock of family names

The family name *Novák* is strikingly current in several Slavic languages. It is also by far the most frequently occurring borrowed item of the Hungarian stock of family names (eleven and a half thousand persons wear it in this country). Its territorial distribution is mainly related to that of Slavic-based population in Hungary and to former trends of migration. The name *Novák* has been attested in Hungary since the fourteenth century; its widespread occurrence today, however, is due to

migrations after the end of Turkish rule in this country. Its Slavic etymology ('new') may cover several different motivations of name giving; its potential Hungarian-internal coinage cannot have been significant. Despite its foreign origin and high frequency, it was not a typical name to be Hungarianised during the history of family name Hungarianisations in the 19th and 20th centuries; even cases of official change of name to *Novák* did occur. Part of the reason for all that may have been the fact that it is structurally quite appropriate to fit in well with the range of native family names and also that, in general, the Slavic-based population was less active in the process of Hungarianisation. Its striking currency today is a consequence of its origin and history, as well as of the stronger tendency for borrowed names of other backgrounds to be changed by their bearers.

Keywords: *Novák*, borrowed family names, change of name, Hungarianisation, frequency of names.

TAMÁS FARKAS